140.

A magyar verses regény története.

Irta:

Kónya József

Debrecen
1928.

A 165

Tartalom.

1 Bevezetés ..... 1–2.

2 A romanticizmus ..... 3–14.

3 A verses regény megjelenése az európai irodalomban ..... 15–23.

4 A verses regény műfaji jellege ..... 24–31.

5 A magyar verses regény kialakulása ... 32–44.

6 Történeti tárgyú verses regényeink ..... 45–51.

7 Verses regényeink, amelyek tárgyukat a való életből vesik ..... 52–129.

8 Regényes tárgyú verses regényeink .... 130–136.
kisebb töredékek 137–138

9. Befejezés ..... 139–141.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Források:

Kéky Lajos: A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Prod. Diss. 1912 évf.

Zlinszky Aladár: A klasszicizmus és romanticizmus. Bp. 1924.

Fehr Bernhard: Die englische Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts. Berlin 1923. (Handbuch der Literaturwissenschaft hgb. v. Oskar Walzel.)

Puskin Sándor: Anyégin Eugén. Oroszból fordította Bérczy Károly. IV. kiadás. Bp. 1920. Bevezetés.

A többi felhasznált forrásmunkát a részletes tárgyalásnál, az illető helyen idézem.

Bevezetés.

A magyar szellem mindig hűséges katonája volt Nyugat kulturtörekvéseinek. Minden eszmét megpróbáltatott magyar nyelven; minden szellemi áramlatot magába olvasztott és azokat a nemzeti gondolat tiszta tűzén áthevítve igyekezett kifejezésre juttatni. Hogy néha bizalma megrendült Nyugatban és „borús nemmel nézi vissza Keletre", annak csak Nyugat hálátlansága az oka. Igaz, hogy a nyugati eszmeáramlatok néha csak jóképűen pattannak ezüstös mázuk, de ez nem is lehetett másképen politikai függő viszo-

nyunk és nyelvünk elvigetlen volta-
miatt.-

Ha a magyar verses regény kibontakozását, történetét akarjuk vizsgálni, akkor vissza kell mennünk Nyugatra. Meg kell találnunk azt a mellemi párhuzamot, ami ezt a sajátságosan verses epikai-lírai műfajt megteremtette. És a mellemi párhuzam pedig a 18. és 19. század nagy legkiválóbb költői eszméje: a romanticizmus.-

romanticismus.

A romanticismus törzsének leg nemcélúbb eltávolodás a klassicismus hagyományaitól. És nemcsak a költészet körén nyilatkozik meg, hanem az élet jelenségeinek minden ébe megnyilvánulásában, a világ kép úgy, mint a tudományban, a művészetben és a politikában. A klassicismus és a romanticismus folytonosan ellentétben állt egymással. Teljesen klassikus-nak látszó folyamatban is az ellenmyad valami rejtett romantika, sőt-jesen romantikus korban is megbúvódik valami örény klassicismus.*

* Fehr B.: „Englische Literatur des 19-20. Jahrhunderts."

L. L.

Gondolatvilág tekintve a romantikus-mus ágai szakadnak meste nyugtók. Az ész uralma helyett méltó jogaiba iktatja az ember érzelemvilágát. Descartes filozófiája: „Cogito, ergo sum." Rousseaué: „Je sens". Az akarat fölött uralomra jut a képzelet. Az érzés uralkodó műveltségből következnek, hogy a társadalom megelevő rendjével nem elégszik meg. Az arisztokráciától elfordul s az alsóbb néposztályt felemeli addigi megvetett helyzetéből. „Minden jó, mikor az Alkotó kezéből kikerül, minden elromlik az ember kezei között," * mondja Rousseau.

* Tout est bien des mains de l'Auteur des choses, tout dégénère, entre les mains de l'homme." Rousseau: Emil. Ch I.

A romanticizmus az emberek nem tömegnek vagy a társadalom tagjainak mézi, hanem egyéneknek, hiú a társadalmi élet boldogtalanná tesz. Pedig ezek a boldogtalanok: a Tengeri Tündérek s az Ismeretlenek példaként meg igazi hősnőtükben. Vissza kell tehát mennünk ahhoz a népiesbe, amelyik még legközelebb van ahhoz a boldog állapothoz, ahogy az alkotó megteremtette az embert.

Az ember csak ha boldogtalanná, mert minden tanulságos önemésztésébe kerülő a társadalom üres és hiú, képmutató konvencionalizmusával. A boldogtalan ember mindig költészetben látja a világot és sentimentalis, mert világfá-

dik az egész megírnek boldogság útján.

A romantika felkarolja a törvény-telen szerelmet és a bukott nőt is. Tá-madja a házasság kényszerét. A csa-ládot a legkisebb társadalmi alakulat, amelyik sokszor szörnyűt tesz az e-gyéni vágyak és törekvések szabadsá-gának, ezért az is megérett arra, hogy a romanticizmus támadását ki-élje maga ellen. Ezzel nemcsak a szabad szerelem az, amely megjelent keresztülen a családi élet bilincsé-ből.

A városi kultúrától való iszonyú visszahatás képében az ész mindenható-sága ellen, kiviszi az embert a szemé-ret ölére: a magas hegyek közé,

a világos égre s a mozgó vadőrbe, hogy érzelmeinek korlátlan nem szabva gyönyörködhessék az Isten keze munkájának tökéletes alkotásában. A romantika újra felfedezi a renaissance alatt Petrarcával megindult természetszeretetet. E természetszeretet aztán természetimádássá, pantheizmussá fokozódik, melynek legnagyobb mesterei az európai költészetben Shelley és Byron; málunk Vajda Péter.

Az ember érzelemvilága megnyilatkozásának a természeten kívül a vallás a másik szabad területe. A vallás — a romantika nézete — nem a meggyőződés dolga, hanem a szív jóga.

kifejezője a költészetben Chateaubriand, a filozófiában Schleiermacher.

Az egyéniség kultusza végül kifejezésre juttatja a nemzeti érzést is. A nemzetek életét az egyes ember életéhez hasonlítják.*

Ha most a költészetet általában, a romanticizmus nemzetéből nézzük, nagyjaink a világcsillagzatot látjuk, amit már jeleztünk. A klasszikus líra helyére, amelyik csak általános érzelmekről énekelt személytelen s tulnyomóan elmélkedő volt: az egyéni érzelmeket leplezetlenül feltáró romantikus líra lép. - A dráma alakít

* Zlinszky Aladár: „A klasszicizmus és romanticizmus."

a görög végzettragédiával, amilyeneket Corneille és Racine írtak s az egyén és nemzeti élet tragédiájával szűkül, de erzel bővül is, mert többekben nől s érzelmi világunk hiányait pezsgeti meg.

Végül az epika is óriási átváltozáson megy keresztül. A beretvaéleszű Voltaire az eposzt annyira bilincsbe verte és annyira megfosztotta minden érzelmi jellegétől, hogy már a 18. századvégi ember is érdeklődéssel olvasgatta. A mai eposz mechanizációt valóságos leinével, pontos géppé alakította. A drámától csak annyi tűrtetik meg, a költőnek csak az szabad alkalmazni, amit a racionalista

emberi és eltűnik. A prózai elemek pótlólag allegóriával cserélve jelennek meg. A romantikicizmus az epizódokat valósra illusztrálja a regényből: mind a történetből, mind a társadalomból. A regényben aztán már az írónak nem kell háttérbe szorítania magát. Érzelemvilága szabad kitörésre találhat. Nem kötik műfaji korlátok. A „La Nouvelle Héloïse" már címében is annak a nőnek a nevét viseli, akiért prózadokkal Rousseau regénye előtt Abelard minden szerelmi gyötrelmét és szerencsétlenségét levetkőzve lelkében és testében szakított az ész uralmával és az érzés jogait segítette győzelemre.

A társadalmi regény érzelmi és

reflexiós regénnyé válik: az epikai gólöm, pas műfaj keretében, valamivel jut a lirizmus vagy legalább is nagy egyéni rész nyer. Megszületik az én-regény és a levélregény, ami a klasszicista hagyomány hiányában nem jöhetett volna létre. Csak gondoljunk Goethe: „Die Leiden des jungen Werthers"-ére vagy „Fanni hagyományaira és a „Karthauzi"-ra; akármelyiket vesszük, a psichologizmus mindenikben nagyon erős. Teljesen reflexiv és empfa sentimentalizmus. Tartalmilag tehát a romantikus regény tele van lirizmussal s jogosan lehet lírai regénynek nevezni.

Ez a mixtum compositum nagyon

nem kedves a poétika műfaj-szabályainak, de hű kifejezője azon kor forrongó, alakuló hangulatának, amelyik formák politikailag és egyénileg is legnagyobb romantikus embere: Napoleon.

Tárgyi tekintetben a romanticizmus a költészetben ilyen óriási változást idézett elő. E forradalom alakilag is megteremtette a tárgyhoz illő szabadabb formát. Összetördelte a klasszicizmus formai zártságát, be e formai forradalom gazdagodást is jelentett a költészetben. Különben is forradalom csak a tárgy és alak együttes átalakításával születhetik. Bessenyei György még klasszikus, tizenkettes alexand-

színesebben írja Ágis tragédiáját, Vörösmarty már magyar mértékben énekel meg Csongor és Tünde bájos, de mély érzelmű szimbolikus regéjét. A régi formai hagyomány helyett a romantika felfedezi a nemzeti formát. Ami megmarad a klasszicista hagyománytól, az is átalakuláson megy keresztül.

Fentebb azt mondottuk, hogy a romantikus regény rokon van lírizmussal. A prózai külső nem felelhetett meg annak a regénynek, amelyikben mindenütt érzelmi kitörések és lírai reflexiók tolulnak az író ajkára s túlsúlyra jutnak a mese fölött. A lírának egyetlen mélyülő és kiszélesülő kifejezése csak a verses

forma lehet. A romantikus regény meg is találta azt a lírához illő és méltó kifejezési formát s akkor a romantikus regényből verses regény lett.

A verses regény megjelenése az európai irodalomban.-

Mielőtt a verses regény műfaji meghatározására rátérnénk, vizsgálnunk kell a különös műfaj megjelenését és képviselőit az európai irodalomban. A romanticizmus kortendenciának áttekintése után annak a két költőnek pályájára kell különösképpen figyelmünket, kik a verses regényt megteremtették. Ez a két költő az angol Byron és az orosz Puskin.

George Gordon Noël Byron* / született Londonban 1788 jan. 22-én, meg-

* l. Fehr i. m. 128-141 l.

halt Missolunghi-ban 1824 ápr. 19-én) életében
épen úgy, mint költészetében a legellentétesebb romantikai tulajdonságok: örjöngő szenvedély és hisztéria, amely mindentalan dühroham-ban nyilvánul más, érzelgős bágyadtság, amely könnyekre fakasztja. Határtalanul érzéki, majd mástól a legtisztább szerelemmel és imádottjáért. Melancholia, pessimizmus és tombolá jókedv, fékelem és elképesztő bátortalanság, hagyományiszt-elés és pimasz megvetés minden iránt, ami szent az emberi és társadalmi életében: végül önmagában és szkeptikus „satanismussá válik. Hanájával és kompiláraival szemben a legarisztokratikusabb gőggel és gyülölettel viseltetik a görög

szabadságharcát vagyonát és életét áldozza fel. E keverék- elemek valóságos Freakontinuumrauminosszá zsír. Hugyja ivám már agyonelkorcsában engeszteltheteten gyülölettel és felesége'től elválik, barátjait megutálja, honfitársai meggyülölik és el kell hagyni a brit partokat. Ikrea a Zeste olyan mint Kyrolló istené, de félláb'ára sánta.

Ebből a testi és lelki alkatból fakad költészete. Nevét Childe Harold első része tette hiressé. Ő az első byroni hős, aki aztán változatos alakban, de mindig előbukkan más. Childe Harold itt'an belemva a kéjhajhászó életbe, bebarangolja Európát,

A Gyilkos, A kalózok, a Childei jog-
lyra, Az abydosi arán, Manfréd cím-
keresztül jutott el költészetének tető-
pontjára Don Juan című satirikus
eposzával vagy amint ő nevezte: perses
regényével. Ebben a régi spanyol legen-
dát dolgozta fel, melyből Molière is
Mozart is merített. Byron egyéniége,
korának forradalmi szelleme itt jut leg-
pregnánsabban kifejezésre. Hősét külön-
böző lélekrajzi állító kalandokon meg-
keresztül; Spanyol-, Orosz-, Török- és
Oroszországon át végül Angliába. Ekkor
a költő alkalmat talál arra, hogy ha-
zájára, annak intézményeire, embereire
a legzsúfoltabban, gúnyosan satirát írjon.

Verető eszméi: lélha pimizmus, istenkáromló ateizmus és fanyar szkepticizmus. Mimt Homeros az antik világ main epopeát alkotta meg, mag Verette Byron a 19. sz. társadalmi eposzát mt a Don Juant.

Verses regényében a leggyönyörűbb természet-leíró részletek és legszenvedélyesebb kitörések illeszkednek a mese fonalára.

Hatása óriási volt az egész európai realizmi élete s az emberek lelkivilágára. Hatását mutatja az az eszmeáramlat, amelyik a 19. sz. első felében alakodott Európában s amit byronizmus néven ismerünk.

Az újabb orosz nemzeti irodalom Puskin Sándor*-ral indul meg. Született 1799 máj. 26-án Moszkvában, meghalt 1837 jan. 27-én Szentpétervárott. A világirodalom egyik legnagyobb költője és különösen nagy az orosz irodalomban. Vérében az orosz köré négervér is vegyült, mert dédanyja egy afrikai szerecsen leánya volt. Ifjúkorában az élet élvezeteinek prédikál meglehetősen kiütötte. Politikai versei miatt száműzték. Számüzetéséből hazatérve megnősült. Fiatalon, harmincnyolc éves korában halt meg, pisztoly-párbajban kapott sebe vitte a sirba.

Puskin az akkori irodalmi divat-

* Puskin Sándor: Anyégin Eugén. Oroszból fordította Bérczy Károly. Budapest.

mak kúdolva romantikus költővé lett. Byron és Chateaubriand hatása alatt írta munkáit. A világirodalomra Anyégin Eugén című verses regényének van legnagyobb hatása. E verses regény valóságos mutat Byron munkáival, de lényegük közötti lélektelenség tekintetében is, mint földrajzilag nagy különbség van. Byron natanisza, Puskin a nők érzelmesség költője.

Anyégin Eugénben a hős nem elégíttet, boldogtalan nevelem történetét olvasunk. Anyégin a nagyvárosi élet élvezeit megunja és falura megy. Ott nevelmes lesz bele Tatjána s nevelnőt levelében megvallja Anyéginnek. Anyégin

nem szereti őt s visszautasítja szerelmét. Ez alkalommal Tatjána hugával, Olgával (előtt, kinek már vőlegénye van, Párbaj lesz belőle s Anyégin megöli Lenszkyt, Olga vőlegényét. Tatjána szerelem nélkül férjhez megy egy ezredes-hősszerelmes. Anyégin egy bálban találkozik Tatjánával, ki már régebben szerette s most késő szerelemre gyullad iránta. Levélben vallja tudtára ő is Tatjánának szerelmét. Tatjána még mindig szereti Anyégint, de a jóravaló feleségekről lenne: „szeretem önt - miért tagadnám?/ be másé esküm és hűséges/ s hűségemet meg nem szegem"/.

E regény vége, hogy a

Don Juan.

Puskin Byronnal nemben teljesen nemzeti költő, habár magyarul még sincsenek és egy nemzethez, mint a hold a naphoz. Puskin minden gyökérnálával az orosz talajban gyökerezik. Természetes, igaz képekben nemk, az orosz nép lelkivilágának, társadalmi életének, szokásainak, életmódjának hű tükrözője. Byrontól tanulhatta a cinizmust és a pratirára való hajlamot, de lelki alkatában is sokat olyan vonások, amelyek Byronhoz hasonlóvá tesik.-

A verses regény műfaji jellege.

A fent említett külföldi mintákra* és a magyar verses regény-irodalom kimagasló termékeinek nem előtt tartásával most már megkísérelhetjük a verses regény műfaji jellegét.

A verses regény határát, megfelelően a prózai regénynek, vagy a lírai elemtől vagy a mindennapi élettől veszi.**

* Meg kell jegyeznünk, hogy a verses regény elnevezés a puskini irodalomban készült költeményekre illik inkább. Byron Don Juanját inkább romantikus eposznak nevezzük.

** Hogy társadalmunk szemléletébe olyan verses regényt is felvehessünk, amelyik a képzeletből vagy a mese világából táplálkozik, ez arra van, mert a magyar verses regény-irodalom ilyen nemű termékei a mesét a valósággal összemosják és művészetünk szerint az ilyen verses regény a prózai regénnyel utópisztikus csoportjának felel meg.

A történeti társasi verses regényről, amilyen különben is kevés van, csak annyit kell megjegyezniük, hogy az még legközelebbi rokonságban van az eposszal s az „epikai hűvel" tételén nyugszik.

A másik csoport társainak forrása a való élet. Hogy a próbában nem regény az izgató mindennapi kérdéseket tárgyalja, míg ez esetben a verses regénybe is mihamar behatoltak, de a verses regényben a társadalmi kérdések nem szerves részei a mesének, mint különösen az irányregényben, hanem az író egyéni, legtöbbször első személyben elmondott, subjectiv érzelmei, ez a közvetítést az epizód nem engedhette volna meg

magának. A homérosi epizódban is csak az istenekner, Zeüsznek kiválósága mára.

A való élet köréből vett mese rendesen valamely boldogtalan szerelem történetére. Ez még csak prózai regénytárgy lehetne, de verses regénytárggyá avatja az író ajkáról önmű reflexió. A romantikus epizód ép ez a kiválóságot vívta ki magának (pl. Krivoj) s a verses regény műfaji meghatározó jellegének ép ez ratiyja.*

Ezek a reflexiók lehetnek érzelmesek, szatirikusak stb., ez attól függ, hogy mi

* Ép ezért a magyar verses regény-irodalom áttekintése folyamán csak azokról szólunk, amelyek e műfaji meghatározó jellegnek megfelelnek; akkor tehát a költő subjectiv érzelmeit és gondolatait a mese fonalába illesztik.

fakasztja ki őket a költő lelkéből. Olyan szerepe van itt a reflexióknak, mint a görög tragédiában a kórusnak, amikor a körhangulat áttörésképpen belehördült vagy belejajdult a cselekmény menetébe vagy a személyek párbeszédébe. Csakhogy itt nemcsak a körhangulat, hanem az egyéni gondolat is kifejezésre jut.

Hőseinek sentimentális, szenvedő romantikus emberek, akiket tudásuk vagy tudatlan zsidójára magukra az Isten, a sors büntető kezét. Kunégin Eugén, Hübele Balázs, Petőfi Ottó elbeszegesedett emberek, az üdegen formákhoz hódoló társadalom beteg szemlélői. Szerencsétlenségük, hogy

érzelmeiket el akarják nyomni, de a nő örök jogáért mindig fellázad s akkor kétségbeesettségük pusztulásba sodorja elnyomójukat.

Női alakjai legtöbbször bájos, törékeny, kékszemű virágszálak, kikben érzelmi életük, szerelmük annyira lebilincseli egész valójukat, hogy az első családás után elhervadnak szerelmi bánatukban. Az is jellemző, romantikus vonás, hogy az alakok rendesen árvák nőnek fel, így nincs, aki erkre őket az élet hajótörései ellen s ezért menekülnek el az élet agyonnyűtségeit kínálva kínáló nagyvilági életbe s pusztulnak el a megjövőbálzsamás első órájában.

Az épen hagyományos segély-kérését s a célkitűzést a verses regényben a prologus próbálja, amelyben a költő vagy azt mondja el, miről akar szólani vagy a kritikusok ellen támad vagy pedig valakinek ajánlja munkáját.

A mű kezdetén Byron nyomán, ellentmondva az epizódi hagyományoknak, rendesen nem „in medias res" kezdik el, hanem a hős születésén vagy családja leírásán vagy a hős genealógiájának elmondásával fognak hozzá a mese nöméshez. S végül hasonlók helyett vadászatra, ekzotikus kalandokba, bálba vagy családi összejövetelre viszik hőseiket.

A verses regények nyelve az époszi nyelvtől abban különbözik, hogy a külső a verses regényben sokkal nagyobb szabadsággal használ közköznapi szavakat, kifejezéseket, képeket s különösen idegen szavakat, mint az époszíró. Az idegen szavak használatának ameliorativ és peiorativ hangulati váltakozása különös érdekességet kölcsönöz a verses regények nyelvének, de ennek részletes tárgyalását a nyelvesztétikába tartozik.

A külső alak szempontjából is rendesen könnyű költőink a byroni és puskini hagyományt, mert vagy „ottava rima"-ban vagy pedig a Puskin-féle kroszabt jambikus strófában írják darab-

jaikat, az előbbi különösen illik a mesés elemekben gazdag, az utóbbi az érzelmes hangvételhez.

Versregénynek nevezzük tehát az olyan költői formában írott regényt, amelynek cselekménye folyamán a költő a mesét megszakítja a hangulatot fűrdő vagy az alkalmat felidézett egyéni, lírai reflexióival.

A magyar verses regény kialakulása.

A magyar nemzet jó ideig idegen maradt a verses regénytől. Az európai irodalmakban már kialakult e műfaj, mikor a magyar irodalomban megjelent. A magyar nemzet jórészt is volt, hogy minden erőnek válogatás nélkül, nőgyön felkarolja, amint az a nyugati államokban kialakult. A romanticizmust sem úgy fogadta el, mint ahogyan a franciák és németek kitermelték. Legalább is nem úgy vette át a magyar költészet. Erről

csak csekélyebb tehetségű költőknél lehet szó. A romanticizmushoz nálunk valami józan realizmus vegyült. E józansághoz még hozzájárultak azok a mostoha állapotok is, amilyenek a mult század minden felében uralkodtak nálunk.

Az első verses regényeknek Gyöngyösi István munkáit tekinthetjük. De az a körülmény, hogy epikai tehetségről mutatnak a verses regényekkel, az az ő barokk mesterkedésének tulajdonítható. S munkái inkább az epikához állanak közelebb, mint a verses regényekhez. Teljesen kizárja az epikait e körből a csodálatos, az is-

leni machinációi alkalmazása s az allegóriáinak költeményeibe való beszövése.

Már közelebb áll szívünkhöz Kiss József pozitivizmusa. Kisfaludy Sándorban közéletiesen benne élő a romantikának kortünetelemei, megérezte az új idők új zenéinek fuvallatát. Olyan költői alkotással lepte meg a magyar olvasóközönséget, amilyenre az akkor nem volt. Ő érzelmes olvasónak szívébe markoltak érzelgős álmándozásai. Sikerét annak is köszönhette jórészben, hogy azt adta az olvasó közönségnek, amire az akkor s kívánsága teljesítésével a költőnek teljes elismeréssel adózott. De az ő lírai regényei nem verses regé-

nyek, legfeljebb csak a fejlődés első fokainak tekinthetők. A Kesergő és Boldog szerelemnek voltaképpen semmi műfaja nincs, hiszen lírai, annyira magáé a költőé, hogy nem sorolható műfajilag az epikai költészet körébe.

A voltaképpeni műfaji kérdés tehát csak a balladaháromban jön szóba. Akkor jut a magyar lélek olyan állapotok közé, hogy olvasmányaiban is szüksége van olyan műfajra, amelyikben zavart lelki-egyensúlya a maga módján valami lelket vélt felfedezni, amelyikben egyéni bánatával, fájdalmával megfelelően a cselekvény menetében valami kifejezést ta-

látható.-

A 19. sz. első jele nemzeti küzdelmeink korra. Ha a nyomtatás történelmünket egyik legdicsőbb korszaka is, de a legnyomorúságosabb is. Byron akkor kerdett ismeretessé lenni előttünk, amikor a politikában a legszenvedélyesebb küzdelem folyt jövendő boldogulásunkért. Ha ismerték is kevesen nevét nem juthatott be teljes egészében kifejezésre, mert a magyar nemzet akkor nem állt rá arra, hogy egy új irodalmi áramlatot a politikai küzdelmek terében teljes egészében kifejezésre juttasson. A politikai szenvedélyek, amikor egy nemzet jövőjéről van szó, mindig erő-

sebbeknek kell lenniök az irodalmi-akcnál.

Megváltozott a viszony a szabadságharc tragikus befejezése után. Világosnak kellett elkövetkeznie, hogy a magyar léleknek egyenesen ellentétére Byron kétkedő nemtörődés s az erős szenvedélyek lírájában felolvadtak éppúgy, mint a magyar lélek a szabadságharc után lett olyan, minőt annakelőtte a Byron lelke volt. Ez atavisztikus hajlamait tették beteg lelkűvé, minőket romantikai tudósaink tragédiája. Most is a hara tornán megakulpázott a magyar, de sokkalivel más volt ez a tűnődés, mint a reformkornak tétlenségén!

Akkor a tiszta jövő istenségeként ötvönkönyet a nemzetben, mint a tiszta hazától sírató könnye fátyolozta el nemzetünket. Annak a korunk szemléjét a „Talpra magyar!" szerkesztette, annak a korunk a fülébe a „Vén cigány" dörögte dithyrambját.

Amint mondottuk, a magyar lélek a szabadságharc után határozottan kiömlött a Byronig. Kiömlésének pl. egy Vahot János,* amikor megírja a Bolond Istók első énekét. Vahot Jánost mások is követték, jóllehet mások közül a ki-

* Hogy Vahot Jánosnak a lelke a szabadságharc után egészség is mennyire rokon volt Byronéval, azt a Bolond Istókról írt tanulmányom.

egészség byronias hangulat uralkodik. Később is fel-feltűnik Byron, de 67-től kezdve a verses regény-irodalom keleti felé veti pillantásait.

1866-ban jelenik meg Puskin Sándor Anyégin Jenőjét magyarul, Bérczy Károly kitűnő fordításában. Byronban és Puskinban is mély bölcselő egyéni költői kedélyű jellemet s az ennek alkalmassá tenni ő-ket arra, hogy a kor társadalmi viszonyainak és szemének hű kifejezői legyenek. Hanem a forradalom elnyomott, ki-kitörő vágó vérzés éleszték, mint a magyar élet lélekzetellenőjét s a kéj habzsolásába belepusztult lélek pesszimizmusát hozta el hozzánk.

Költőink pályakezdésében párhuzamot von Puskin, mint Byront. A lángeszű Byron csak a hasonlóan zseniális zsenialitású Hugo János pár évtizeddel, Puskinnal, a kisebb zsenialitású költővel könnyebb lépést tartani s így érthető, hogy verses regényeinek az ő nyomán haladnak.

Hogy a mult század három utolsó évtizedében sőt még a jelen század elején is Puskin tanyja kerekedett volt felülünk, abban még a zeitmomdottságokkal együtt hozzájárult Schopenhauer pesszimista filozófiájának a népszerűsége is. Ha elismerjük Brandes Györgynek a Három mesterek című könyvében leírt fejtegetéseit, akkor meg kell látnunk, hogy

hanulcnak a kiegyenlés utáni fejlődése csak külsőleges, az alsóc másodnemi őszi virágzása, a külszín alatt Siva pusztuló lappang. A beteg halódó lélek pedig különösen ha hosszantartó a betegsége, mindig pesszimista. A beteg magyar lélek szívesen szívta magába Schopenhauer minden beteg, pesszimista filozófiáját. Schopenhauer pesszimizmusa pedig volcon az orosz lélek pesszimizmusával, amelyik volcnor kéjesen keresi a fájdalmat, mert mindakettő a hindu kontemplativ filozófiából pedig a lejtőlő ágökeresi a Nirvana- Zan mélyére nyúlnak le. Igy találkoznak a magyar lélek a hindu filozófiával. Hogy nincsen ölelke-

zik vele, az még Zalán a Tusáni harcból magunkkal hozott hagyomány. A puskini verses regény elterjedése preromantizmusával és pesszimizmusával nem vált előnyére a magyar életnek, inkább Toldira lett volna eleve szüksége.

Vajúl a verses regény elterjedését még az olvasó közönség milyensége is befolyásolta és meghatározta. Kik olvasnak a mult század második felében? A főúri osztálynak jórésze még a kiegyezés után is Bécs volt nagyai Mekkája. Az alsóbb néposztály nagy semmiről sem olvasott nagy megelégedett egy-egy határszélekkel nagy Sobri Józska, Rózsa Sándor stb. kalandjaival. Az írók csak a közép osztály-

ra hímaszrodalmakkal. Ez pedig kisebb birtokosztályból, hivatalnokokból és jóbarátokból állott: mindnyájan csak most szabadultak fel a jóbarátság terhei alól. Sem várás idejük, sem kellő műveltségük nem volt ahhoz, hogy krónikát, mélyenjáró könyveket olvassanak.* Megelégedtek egy-egy Gólcai regénnyel (ez még a jóbarát ecsetje), egy-egy társasággal, egy-egy verses elbeszéléssel. Ha a mult másodvégi irodalom termékeit mennyiségileg nézzük, akkor is ez tapasztalnók. Legtöbb a társaság és a verses elbeszélés. (Holt?)

Ez az állapot még a jelen másod

* Ha hiszem, hogy Kemény regényeit megjelenésükkor nem olvasta más, mint néhány munkatárs és az irodalombarátok.

első évtizedben is olyan volt, mikor az alkotói megszűnt, a verses regénynek a napja is lenyugodott. A napjainkban megjelenő egy-két verses regény a divat megszűnését mutatja, semmiféle irodalmi áramlat nem szűnik meg egy csapásra, csak lassan nyeszik el vagy alakul át. Az 1900-as évektől kezdve a világirodalom előrevetette borzalmas árnyékát. A hangulat Európa-szerte sötétté, zaklatottá lett. Kinn epikum volt a verses regényben, a prózai regénybe menekült ő maga hősei lírává alakult át.

Történeti tárgyú verses regényeink.

Tárgyalásunk első csoportjába azt a két verses regényt vesszük, amelyek tárgyukat a történelemből veszik. Ezek a verses regények még legkörelebb vannak az epikához s mintegy az epika önálló fejlődésének első fokául tekinthetők. - E két verses regény Arany János: Toldi estéje s ujj: Hóbrányi Kornél: Vrán-ja.

Toldi estéje (1879). Tudjuk, hogy Arany Jánosnak mennyi gondot okozott az „epikai hitel" kérdése s hogy a Toldi-trilógiának a „darabka" csak egy tagja miatt, az első

és utolsó sor utáni. A Toldi szerelmét Arany maga szerzői előszavában „költői beszéd" volt vagy ha tetszik verses regénynek. Verses regényeinek sorába illeszti az a bájos melancholikus lírizmus, ami különösen a 6.-ik ének elején és a 12-ik ének végén önálló ajkáról. Annak a leányról s annak bájáról szóló dalnak, amitől pedig a fejedelem, élete alkonyán újító költői reflexiói szabadnak meg bennünket. „Hogy verses regény nem lett belőle, hogy nem a költemény valószínűségi szerint posná műfaj ki magát, annak magyarázata a szerzői (nem nézési!) egyszerűségben keresendő." A Buda halála stílusa és a romantikus epizód

(vö!)

nagy elbeszélések stílusa olvadt eggyé."*

Goldi versenye mellett ifj. Ábrányi Kornél Iván-ja (1905) a legterjedelmesebb verses regényünk. Tárgyát a Kálmán király korabeli keresztes hadjárat korából meríti:

Ivánt, kinek apját Albert orozva megölte, most nemsokára veszi feleségéről, egy meghonfiadával után sebesülten Albert házába visszi magyapja Uzon és magyartyja Sebők. Albert házában belépül a vár úrnőjének Editnek közelébben versenyre egyik udvarlók nagyon is ami. Albert nagyon verselni kényszeríti valóját őket és hosszú csatáiszik ellenük. Edit fénye keresztes bánásmódja miatt beteg lesz.

* Weber Albert: Bp. Szemle 1917. 381 l.

Iván pedig Selőkkel a keresztes háborúba indul, miután elbúcsúzik Edit az Albert rendelete ellenére részvett. Bizalmában Iván megszereti Hedvedit, de miután azt a hírt hallja, hogy Edit hű hozzá, haza indul. Hedvedit a búcsúcsókánál leszúrja Iván. Selők haza a visszi Iván hozzátesétés p Editével pazzik pap pirba zenedi. Albertet az Edit dajkája pellene lengratja a vár polcáról, pézül Selők kolostorba vonul.

E történeti hátterbe helyezett mesépelk csak a keret történeti. A magyar irodalomtörténet pellenőr a költő nem tudja mindenütt érvényesíteni. Alakjainak jellemtípusa legtöbbször a 19. század emberének

belső rajza. A költő pajtás korán reggel visszatér a betűk birodalmába. A történet kor csak különösségekben jut kifejezésre.

Albert, a mélyenjáró kényes tömlöcrendszer minden embert, aki körzetében él. Csak a bosszú gondolata izgatja. Jónak nem tartja, még csak pártfogásba sem hívja a morálmi jelenség okát, hanem makacsul elhatározta, hogy akkor legyen bűnöző, amikor bosszúját ki akarja tölteni.- Ivan Foldi Miklós-féle alak, de mínusz meg benne a forradalmár hősiességek tudatossága, csak a történelmi pillanatok tudatlan ábrándozása és lágy sentimentalizmusa. A legrokonszenvesebb alak Edit, a nemesdő női hős, kinek

semmiféle akarata nem lehet az Albert pétervári szamárkasággával szemben. Andrédit szenvedélyes, kaland- és nővadász, kit pillanatnyi megőrjöli Yvánt, minthogy el kellene válnia tőle. Lelkük elpusztult szívű lovag, amilyenek nem is szerencsés a lovagkorban.

Az egész regényen valami érzelmes romantikus vonul végig, mindenütt áldozatává válik a félreeső kényes szamárkaságnak. A költő reflexiói legszebbnél szebbek, de néha szívünkbe marcangolnak, amikor pl. az első szerelem bájos idealizmusáról írnak, amikor a befejezésben saját életének romantikáján önti az ottava rimákat.

Byron halála nemzetünk. Ez egész prológ Byron önzésére vall, úgyneve-zett a dajka körbenjárása a szerelmesek találkozásának előregézésére. A kéz vá-lasztása s az alakok rajza, ahol pikc-pöttnek mondható, a Toldi szerelmé-nek bélyegét viselik magukon. A két nemző szerelmes egy sírba szenvedése a ro-mantikus szerelmi szabadság szellemé. Abelard és Heloïse is egy sírban nyu-gosznak. Akik a földön nem lehettek egymásé, a szerelmet mindig örök bol-dogságot.

Verses regényeink, amelyek igazságukat a való életből merítik.

Verses regényeink során a realizmushoz Arany János Bolond Istókja (1850-73)* nyitja meg. Aranynak akkor keletkezése volt a byroni romantikus, csapongó modor. Foglalkozott vele már előbb is Byronnal a 40-es évek második felében, de akkor csak ismerkedés szempontjából. A realizmushoz akkor kellett közbejönnie, hogy Arany lelke a "csúnya Apollo" szemléletével polgárságba kerüljön.

* Kardos Lajos: Arany János Bolond Istókja. Debrecen, 1914.

A világosi tragédia után neki is bujdosnia kellett.* Hivatalát elvesztette. Legjobb barátja: Petőfi, már a csöndes rögök alatt nyugodott. Társai: Vörösmarty, Bajza, Vachott Sándor, Szemere Pál a bujdosás nógös után levelezgetek. Arany nápuira nemcsak a hosza nadrágja előtt el, hanem önbizalma is. „Magyarországon sem volt semmi s a kétségbeesés örvényéig jutottam, hogy egész nyelvemet sem mertem." „Szégyenlek és többé körülkem / Nincs a néhány kedves barát / Hazódtatván sám függeszti / Semmé

* Riedl Frigyes: „Arany János" 4. kiadás 23-26 l. Budapest, 1920.

egy könnyező családról", mondja a szabadságharc után írott első versében. Más ízben a nemzet sírjának szigetelője: „Bujdosunk e földi térségen."

Elképzelhetjük, hogy milyen lelki állapotban lehetett az anélkül is mimozalelkű Arany, hogy e különleges időben ilyen megrögzöttnek tartsák politikai ajkírását. 1851-ben Nagykőrösre ment tanárnak. Sohasem szerette Kőröst, csak egyetlen mulatságot a temető árnyas fái nyújtottak számára. Nem tudjuk, hogy ez időtájban, különösen első felében, amikor még a lelkét és a szavát sem nyugtatta el a gyógyító idő, volt-e szerelmi kalandja vagy valami kisebb jelentőségű szerelmi ügye is:

sínei kramar pikízamak, humora pedig egészen elsötétült. A lelki disharmónia felbontja művei nép összhangját, keserves csalódásai mani gúnyája, kínos zé-pelődései ki-kitörnek s a Nagy-Idai cigánypolkává, Bolond Istókká és ballada-dákká törnek nép. A pusztai lélek mélyén azonkeresik, hogy örömünket, fáj-dalmunkat nem tudjuk magunk elvi-selni: közölnünk kell azt valakivel, vagy azonosítót keresünk rá, vagy leg-alább polcon lelket találunk. A munka és a fájdalom változva mindig könnyebbé válik. Ki állhatott volna hoz-zá olyan közelebb Byronnál, nemes pátoszával, melyet a gúny tarkáz, kedves

humorával és csipős élceivel, magasan párnyalú költészetével és okoskodó prózájával, pajzsnagó jókedvével és melankóliájával. Ilyen lelki állapotban nem lehet objektív epikus munkát írni, mikor a külső szubjektív élményei mindig ki-kitörtetnek, mert lelkét nem tudja egyensúlyozni, nem lehet Goldik, de lehet Bolond Istókot. Íme a Bolond Istók megszületésének története.

Hamy a Bolond Istókot a kovabeli társadalom patrikus prozájának párnja, mint ahogy Byron a Don Juant. A még közül kiemelkedő Bolond Istók magyarnyelvét sajnálta volna a reflexiói

alkalmat adtak volna neki a korabeli történetírásom szatirikus rajzára, amint pl. az első énekből kitűnhetnek is. A II. ének két párizsi elmulttával önvéletrajzná finomult. Ekkor már az öregedő Hrany nyugodtabbá lett s túlérzékeny lelke lecsillapodott, már amennyiben pó lehet erről mára.

A II. énekben kezdi már egyéni mús. Ez az ének is byroni modorban készült, de keserűsödött s az Alföld fiának melancholikus lelkéhez idomult. Hrany nem másolja Byront. Utánzása csak a műfajra és a stílusra terjed ki. Hrany egyébként (nehéz tudni?) nemben és társaságos hud maradni.

Hogy több byroni gondolatot találunk nála, az a műfaji jellegből és a korviszonyokból magyarázható.

Petőfi iratása is felcsillan a Bolond Istókban, az iróniával, pesszimizmussal, Bolond Istókjával szubjektivizmusával. Hasonlít Katalin, Edua, az Öldöklő angyal a byroni epyllionok nyomán készült, a Bolond Istók a byroni epos hagyományos modorában.*

A Bolond Istók, nagyos, tűrevelő magyarok, de a byroni prozaelbeszélés és a puskini verses regényelbeszélés illik a tűrelmetlenség. Ez is kombinatorikus a klasszicis-

* A Bolond Istóknak Byronhoz való viszonyára nézve a témaleges összehasonlítást illetőleg utalok Beöthy Zsolt idevágó részletes fejtegetésére.

mus hőskölemények méltó díjazásához.

Verses regényeink legnagyobb részének tárgya: boldogtalan szerelem története. Az epikai epizódban szereplő nők arra születtek, hogy a hős szenvedéseit megnehezítsék, hogy szerelem nélkül menjenek férjhez.

Idetartozik elsősorban Gyulai Pál Romlásnapja (1869-72).* Gyulai Pál tüzedékesen magasztalt Romlásnapja keletkezési idejében az 1864-72 évekre jellemző. A verses regény hőstettében a szabadságharc és az elnyomatás korát szette; a világ csodálatát megérdemlő önfeláldozás és az elnyomásra kárhozva küzdő

* Papp Ferenc: Gyulai Pál Romlásnapja. Bp. Franklin 1919. 167-187 l.

küzdelmet. Felvonulnak előttünk egyrészről az ellenzéki pórnokok, a forradalmi politikusok, a győztes honvédek; másik felől a Bach-korszak zsandárusalmának zsivaszkodó gőgje, a bujdosó honvédek, a kibékülő ellenséges pártok s összejövetelek, hol Kossuth s Görgei egyéniségéről vitatkoznak: minden elégikus nevelési hívésének keretében elmondva.

A gondos neveléshez részesülő ifjú Romhányi grófot konzervativ atyja pesti küldi, miután itthon a nabadságról pórnokolt, korteskedett, nevelnes-kedvesen. Pánisban való kék évek, hol magyarországi élete folytat s végül nevelnes lesz egy magyar grófnőhöz: Mathildba. be az nem

viszonozza a nevelnék. Boldogtalanul jön haza atyja halálának hírére és átveszi az őri parancsot. Az találkozik Matild-dal s mely egyik ismét megnyeri hazáját. Közel lesz, Matilddal összeesik s hosszú fekvőbeteg lesz, csak Ilonkának marad. Ilonka megszereti, de Romhányi kibékül Matilddal, elhagyja Ilonkát s ezzel örökre boldogtalanná teszi. Ilonka nagy lelki küzdelmek után, atyja kérésére pályázik a konzervatív Telegdi grófhoz; hiszteli, de nem veszti. Kitör a szabadságharc. Romhányi közös lesz, mialatt kerül honvédnek, de Világos után bujdosnia kell a szandárok elől és Matild is elhagyja.

Bujdosása közben élelmétől és fáradtságtól elcsigázva összeomlik egy kastély parkjában. A kastély a Telegdié. Telegdi boldog, de Ilonkát bántja a lelkiismerete, hogy fájdalmat okozott neki. A találkozó bujdosók a cselédek jelenlétében a kastélyba. Romlásnyi felépül a fővárosi akar, de nem engedik. Felébred nehezen Ilonka ágyán és bánatosan, hogy megcsalta. Ilonka nagyon is feldúlt, beteg lesz, de minden közbenjárás szerelmük ellen. Sok vendég érkezik a házba, gratulálnak a hazaszerzőnek.

Ali felbukkan a közlemény. Pedig Gyulai be akarta fejezni, amíg a hazamadár újra utolsó versszakában ki is

jelentett. E verses regény-törekvéstől csak a pályát akarta: a katasztrófa kínányit. Törekvéseinek ellenére sem hat kedvezőtlenül az olvasóra, nem érezzük félbemaradottságát.

Romániai életére proletáros gesztusjellemnek írnak, de családjáról a szerelemben, politikában; küzdelme és szenvedése a szabadságharcban és bujdosása alatt; a lelki kínok, hogy boldogtalanná tette Flonkát egén életére: az élet hajótörötteit körül justtamak meri hebyet s épen ezért a közmagyar ember fölé emelik. Most már nevetné Flonkát, de könnyelműségével elpusztította boldogságát.-

Ylonkának első, álmándos szerelme
ker Wagikuma. Bossúk akar állni Ron-
hányin s kezét nyujtja Telegdinek be mert „hang
nevelnek pskiódik" „folytan az önhitsal
kiásói maxjáko" s a küzdelmek fele-
mészsik törékeny lelkét. - Telegdi kon-
zervativ, önzetlen ember, ki menedéket
ad egykori politikai ellenfeléneck.

Gyakai kedvvel rajzolja a nabad-
sághare és az elnyomatás éveit. „Bírál
pástolcat és egyéneket, egész pitatko-
zást indit alakjai közt a nabadság-
hare nevéralakjairól, maga is beleről,
Zanulmányokkal felérő Któpákkal jelle-
mezve kossuthot, Görgeit. Egén szeg ala-
kot fest és bírál, többek közt a beszé-

des polizeicust, aki rettben kabar, de póra kén, Széchenyi ellenfele volt, de most tapintásait kiszogja."*

Puskin hatása mennesak a esseknyény főbb vonásaiban, de még részletesben is kimutatható. Kubai Gulai védelmeit ez ellen, de már kiagyalásolása felsőbbsi, hogy nem menekülhet Puskin hatása alól.

Romlányi is gépíró pisszarom mintán az élvezetek kelyhéből pleget jobb, mint Kujégin. Ő is sick atyai örökségét átvenni. Miskolcettőre adósságot hagyott apja. Esztorán lélra pedarlással töltik az időt. Kujégin is plusatója Gat-

* Voinovich Géza: „Gulai Pál". Mod. Nők. i füzet 11 l. 13 l.

jának, mint Romulánnyi Ylonkát és Puskin hőse is épp oly szívtelenül udvarol Olgának s míg mereki meg a pénzes asszonyt, mint Romulánnyi udvarol Ylonkának, hiú pózokból, de aztán lelkesülten megszereti Telegdinét. A két női alak is nagyon hasonlít egymáshoz. Mind a kettőn árnak. Csalódnak, mindkettőn szerelem nélkül mennek férjhez s aztán titkolni igyekeznek régi szerelmüket. Küzdelem keletkezik bennük a régi szeretet s az újra ébredő szerelem között. És végül egyik sem befejezett.

Byron jutnál csak szatirikus hangjával hatott Gyulaira. A félkelen byroni

hangnak, csapongásoknak azonban nyomát sem találjuk, mert Gyulaiban a műfaji hagyomány tisztelete nekem nagyobb volt, hogy sem az eposai hagyománynak annyira átlépje, mint Byron.

A magas iránt körül Kemény Zsigmond hatott rá legerősebben.

E hatások azonban nem vonnak le semmit Gyulai műveinek értékéből, mert az idegen mintákból nyert ösztönzést lelkében magyarrá alakította.

Arany László: A délibábok hőse (1872)* hatásra is az elmyomatás hosszú allegóriája.

Az árva Hübele Balázs Pestre megy

* Gyulai Pál: Arany László. Bp. Kemle 1899. 121-135. l.
Ignotus Hugó: Beszélgetés a Remetével 52. k. Kor 1904.

jogásznak. Ki példáját ő is, mint jogász társai: mulatozik, kártyázik. Egy éjjeli mulatás alkalmával elkövetett tény miatt kiábrándul mulatós életéből. Egy pénzen tanácsára Rómába jön. Elindul tanulmányozni az ébrest, miután keresni dr. abjával s beleszeret Réfalusi Etelkába. Besorozzák katonának, de Olaszországban Garibaldihoz szökik pár s részt vesz hadjáratában, majd bejárja Európát. A kiengesztelés után hazatér. Itthon a politikai életbe adja magát, de csalódnia kell ebből is és falura megy. Találkozik régi kedvesével, akinek férjhezmenetelétől már Párizsban értesült. Bátyja meve-

magjánál Szelka fejének pozíció elmenetek Szelkához, Mátyus villaprotában feléled régi pereelme és brutálisan megtámadja Szelkát. Nagyon pézjelli elkövetett tettét, önmagillos akar lenni, de pézsene lecsillapodik s azután praktikéri a világ folyását.

Balázs tipusa a piva-vigadó magyaroknak, akit polcat akar lenni, de a palmalúng kramar kiválasik múka s azután pereményeveskettten keseredg elmaradottságunkon. A magyarnak még mindig mispesen pézéke arra, hogy a nyugati törekpéseket magába olvassza. Az Alföld pástengerében még mindig megreked a kopszi. Balázs alakjában a pivár magyar

sorsot példázza a költő. A magyarságot is mindig dicsőség koronázza, de mindig szolgálás által. Szánakozzon-e bárki sorsa minden magyarnak, tűrelmesnek. Hübele Balázsként tűri le mindig a magyar nemzet, mint ahogy letűnt Világosnál s a kiegyezés alkalmával.

Lehangoló és fájdalmas a kudarc, amit a regény ezen sorai, akár-hogy a maga valójában Hübele Balázsnak gondolnunk, akár-hogy pótolni pótolnunk szeretnénk. A többi alakok sorsa is megkapó. Rónfalvi a sorbajárt magyar bűnbak; leánya az anya nélkül felnőtt, tapasztalatlan leány.

A példabeszéd nem gardaz és nem

szigorú következetességgel keresztülvitt, de a költőnek nem ez az célja. Nem eseményeket szorosan logikus sorba kötni, hanem érzéseinek kifejezést adni. A lírai reflexiók tartják össze a cselekményt. A költő alkalmat talál, hogy kifejtse belső tartalmát. Ilyen a szerelmi jóga újszerűségének élményét érezteti, mely csak kétségtelen, érzés és ész nem lehet magának, akár ha az ostoba-okos kifejezésnél elmélkedik, amikor önnön a magyar, ha nevetett az ostrák, az nem fagyasztotta meg ajkán a mosolyt, ha szebbre menő magyar jövő élményébe keveredik is a nevetség. Kiegészítik a képek az alföldi szépségről s az elmaradt vidék

lélekrajzának programszerű rajza.

Minden byroni motívummal és pikantériával mondja el a költő. Byron nemcsak hangjával, hanem versalakjával is hatott Hugo Lórántra és Júliára, mint édes atyjára. A mű hasonmódi jelenetében Childe Harold hatása érezhető.

De még jobban nemcsak előtte lebegő Hugo Lórántnak műve megalkotásakor Hugónál. Hatása nem érzik oly élénken, mint Gyulainál, de nyilvánvaló. Balázs álomképtársa olyan, mint Tatjánáé. Ezelda nevelőnő mása Tatjánáénak. Balázs is későn szerelmes a férjes asszonyba. De A délibáboknak rajongásai lelkesebbek. Tatjána

keserves pirodások közt mondja Hunyadinak, hogy nem lehet övé, pedig sírva olvassa levelét. Hunyadi mindvégig nemes viselkedésű marad, de Balázs a falusi környezetben nagyon lesüllyed, míg hogy Etelka bucsás után végképen megundorodik tőle.

Szécsy Károly Szép Ilonkájának (1881)* a szerelemnyelve és a szabadságharc előtt kezdődik és a világosi fegyverletétel után ér véget, mint a Rombánynál. A regény az átörökítés kérdésének szigorúságát és gondolását példázza. Őseinktől örökölt testi és lelki tulajdonságainkat már eleve meghatározzák földi

* Gyulai Pál: Bírálatok 1911. 215-219 l.

pályáncar s a agarló ember csak nak pe-
köre az atavizmus veszélyes játékának.

A törvénytelen agancsnak születésen
Sejó Ylonka pár dekadrámaságot köz a gaz-
dag, idős Bástorynal, pedig már beszőz
pareti. beszö elnöketi, de Ylonka ő"
ajza is szakhamar hídad és Mária
Barna keszjaiba veti magát. be hog még
pz sem nézső állomás múla, csáthatjuk
Ylonka jelleméből, beszö és Bástory a
nabadtéglevar alatt találkoznak pgymás-
sal. Párbajra hívják pgymást, de Bástory
megagőzi beszőz, hog jobb lesz, ha az el-
lenségtől nyer valamelyikőjük igazság-
szolgáltatást a harcmezőn. A harcban
Bástory esik el. beszö még pgyper talál-

kozik Ilonkával, ki pisze nevelné hüvi megához, de bessző nem hagyják kéréséről, hanem a világosi hukás után önagyilkos lesz. Ilonka pedig fia sorsatalánáb pirk krolsan ösne.

A költő jgazságot akar szolgáltatni, de a tragikus kialúzás csak a költői tehetség hiányának kényszerű következménye lesz mára. A diszlet görög tragédiához illő, de a kinizel csak romantikus drámai befejezésre elegendő. Mindenki megkat indokolás nélkül.

Szép Ilonka a szerelmesedő végzet subya alatt sem kelti fel szánalmunkat s élettörténete nem könnyeket csal szemünkbe, hanem elleuszenvessé tesz.

A költő nem szeretettel és gyöngédséggel rajzolja alakjait, hanem pőreségében megvetéssé lesz. A magamtos tanulság, hogy az érzékiség visszaszorításával akarja kerülendővé tenni az erkölcstelenséget, amit a költő az előszavában részletesen kifejt, elmarad. (: Először azért jött munkája elé, hogy az akadémiai bíráló-bizottság véleményét megcáfolja:). De sublime az ridicule il n'y a qu'un pas." Az Éva Klonka olyanná válik, mintha Tizian akt-alakjait az erkölcsöt sértő arc nélkül festette volna meg. Klonka aztán betetézi megvetésessé válását, amikor fia szavalásánál félrelépik össze. Ez ellen-

mondó lélektani pendantja annak a jelenetnek, mikor párjától elszökik és kisfia még csak enébe sem jut. Akkor nem kívánja lelkében szerelme és anyai hivatása.

A férfi-alakok magyon asenge akaratú emberek. A párbajt kihívják Bálthory és Bezző, de reggelre meggondolják, hogy jobb lesz, ha az ellenséggel harcolva pusztul el valamelyikőjük. Részvétünket még leginkább a kiejlett koni Bálthory nyeri el, ki öreg korára hűséges hitvest vett találni Ylonkában, s mikor az hűtlenül elhagyja, lélekmarcdosó kínok közön indul kalákt keresni a rabadpúsztaveba.

A mű Szerkezete elmagyol. A egész regény

Jókai 77

frivol életképsorozat, amelyet semmiféle formál nem tart össze. Egyik-másik jelenet teljesen kilóg a merkantil keretéből.

Nyelve pőlzsetett, magyon sok benne a népiesség. Még legtöbb pregje a természeti képek festésében van (pl. a vihar leírása Ilonka elrablásakor). - Esszéi reflexiói kívülesnek a mű keretéből.

Irodalmi mintáit tekintetbe véve kiülönös módon hasonlít Romantikájához. Ilonkában a makabrtörténet, ami a történetet alkotja, elkapcsolódik. Pusztelaka van Ilonka levele, amiz bestőnek ír a párbajmotívum. Byron hatását mutatja a vadász-jelenet és Ilona dicsőítése.

Fejes István: Egy nép asszony (1894).

Ez a verses regény is, mint az előbbiek, „Puskin nyomában" készült pályatárgy (Fekete Hőstettje, Vida, hűségének lesz áldozatává. Edét elhódítja Lilától és a felesége lesz, pedig nem szerti, csak azért megy hozzá, hogy Lilát boldogtalanná tegye. Ezt el is éri, de ő is megbűnhődik érte. Férje fürdőre küldi s ott találkozik Szekvári Arthurral, akit igazán szeret s aki a képviselőválasztáson férjével szemben megbukott. Ede tête à tête-et éri ölnek. közelkezik a válás, de azután Arthur is kerüli Vidát. Ede megsajnálva (elvállásuk után!) párbajt vív érte Arthurral, de ő sebesülés meg. Vida bánatában önmagával lesz.

A prelúdium a költő jogosan fonja össze a kifejlés felé. Az első jelenetben lejön bálí vidámság magában rejti a tragikai magvat. Vidámnak el kell lennie, amiért két ember (Lilla és Endre) boldogságát megjelenítése csupán pezsgően magyarázatosítól. A költő a tragikát elrontja azzal, hogy Vida beszédes módon bírnia szemrehányásával. Endrétől születésű szemrehányást még tápolódni sem akarja a szerzán, mikor már elváltak, Arturét jól magam, de szemrehányás sorsa is jobban aggasztja, bár a válás következtében elpusztul.

Fejes pár más elmélkedik a bálról, a barátságról, az öreg dajkáról, mint

Puskin. Artur is a női kedvence, mint Hugónin. A levél és párbaj-motivum is megtalálható. Nyelvére nézve Kemenyből rokon, de verselése több helyen gyarló.

Az Ugyéginn Eugén nyomán járó versregényeink közül legnevezetesebb: Erdélyi Zoltán: „Vesztett boldogság" a (1898)*, melyet az akadémia a Nádasdy-féle jutalommal tüntetett ki.

Két művész él együtt a világtól elvonulva s vesztett boldogságukon keseregnek. - A fiatal gentry, Peténdi Oszkár belemegy a magyarországi mulatozásba és elmegy vidéki birtokára, Petendre. Ott megismerkedik Rabó Dorával. Az unalmas téli

* Ismertetése: Bp. Hemle 1898. 147 l. Jelenczi a gr. Nádasdy-jutalomról. Akad. Ért. 1897. 245 l.

pestiek en el- ejár Radvékhez s kassankén megnyeresi Lara's. de Lara nem viszonozza neselmét, mert ő már - másnóba - az ermeleskorától fogva jegyese Kovács Yenőnek, akivel együtt nőtt fel. Lara atyja örömmel látja Peténdit házában s halálos ágyán utolsó kívánsága, hogy Lara és Oszkár egymásé legyenek. Meg is történik az eskűvő s ezzel Lara örökre elveszíti boldogságát. Később egy bálban találkozik régi nevelmesével, Kovács Yenőnel. Beszélgetésbe elegyednek s megemlegetik elmúlt a mult. Találkozásukat Peténdi zavarja meg és Kovács Yenőt sértő gyanúval illeti. Párbaj lesz a sértésből és Peténdi Oszkárt halálos

könyv találja. Lara özvegy lett, most már szabad volna az ifjú kozákos Yenő számára az özvegy kezéhez, de ő a lányt nevette „az asszonyhoz mint közé."

Az egész verses regény Puskin Anyégin-jének a kicsorkéje. Nemcsak a cselekvény felépítésében s az alakok rajzolásában követi Puskint, hanem az egész regényen elömlő borongós hangulatban, a lírai elvájesztésben, képekben, kifejezésekben is. Ez is fájdalmas nevelemről, vesztes boldogságról van szó, mint Puskinnál. A sors elszakítja egymástól a nevelmeseket, hogy azután egész életükön keresztül boldogtalanságra legyenek. Mind a kettőben megszűnik a párbaj.

Petőfi Onkás hű mása Anyéginnek, dara Tatjánának. Erdélyi alakjai mindenek o-lyan plasztikusan jellemezve, mint a Puskiné. Lírában nem lehet az atyai akarat teljesítése és a nevelés. Weimár megadja magát s teljesíti atyja kívánságát. Hasonlóan Kovács Vencő nem tesz ránk jóvoltán viselkedésével azt a benyomást, hogy ő olyan odaadóan szeretni tudna.

Az Anyégininel való hasonlításra vonatkozólag érdemes megemlíteni, hogy Anyégin és Petőfi is azért megy utazni, hogy ne ölje a spleen. A művekkel mind a kettőn szélcsapnyira bámult. Mind a kettőn rajongtanak Byronért. Puskinnal

egyik Endrődy is diskriminens rang az Adriára és Ybrlióra. Végül a bali jelenet is Puskin hatását mutatja.

Nem mehet figyelmen kívül hangsúlyozni a regény jó narrációját, pazséges humorát, változatos nyelvét és folyamatos pergését sem.

Szász Károly: "A mabadfalvi pap leánya" (1922). Ez a kétéves hagyása a puskini verses regényeknek is abba a csoportba tartozik, bánat a befejezése nem tragikus, de a mező azt a befejezést nyugodtan elhagyhatta volna.

A mabadfalvi pap leánya: Balogh Katinka nevelnős lesz egy városi tanárcsalád próbabál alkalmával Gerendi Bélába.

be Béla csakhamar elfelejti őt. Katinka a részeges Kovács Lajosnak lesz olyan alkalmából hű felesége. Gerendinek már akkor felébred újjúkori szerelme s visszavágyik is Katinkát, hogy ne legyen a Kovács felesége, de Katinka kiszámíthatatlan, ámbár még mindig szereti Bélát. Kovács azzal bánik vele, részegeskedik és csakhamar meg is hal. A két újjúkori szerelmes csak életük alkonyán lesznek egymásé, amikor Gerendi Béla miniszter és Katinka lelánya, Ilonka már feleségül mennek.

Mindjárt későbbi termékei az Egyéni-regényfajnak és oly szárba is. A hagyományiskolát s az írónak ellenszenve

a mai költői törekvések jó, nem mentik a verses regény agonizálását. Félévszázaddal azután a kor után, amikor az Anyégin Evgén nemzedéke szakasztott minden ember lelkében benne élt, Puskin-féle verses regényt írni: célt tévesztett törekvés.

Ebben a regényben a szerző jóakaratán és jeles karakterizálóképességén kívül semmi említésre méltó. Alakjai élettelen árnyképek, történetük, szerelmeik, sorsuk nem hatnak, prózai és a puskini finom finomkodástalanul megoldott. A két idős ember összekerülését bátran elhagyhatta volna. Teljesen Puskin utánzat. A fiatal a nő szerelmét visszautasítja, de később felébred szerelme

és akkor ostromolja a menyasszonyt. Nemcsak a mű elgondolásában, hanem a részletek megalkotásában is Puskin regényének nyomát viseli magán.

Vajda János két verses regénye a Találkozások és az Ilyés-é regénye közül az előző abba a csoportba sorozzuk, amelyikben a szerelmesek boldogtalanságát a sors kíméletlensége okozza. Az Ilyés-é regénye maga nem tartozik ide, de Vajda János egyéniségét annyira bemutatja a kéziratban, hogy nem lehet őket egymástól elválasztani.

Találkozások.* Virányi Irén és Sárkapdéli Géza alakjával megismertet-

* Gyulai Pál: Bírálatok /1861-1903/. 1911. 176-182 l.
Alszeghy Gábor: Írói arcképek. Bp. 1910. 95-103 l.

dik Szellkével. Megszereti és feleségül veszi. Ez Ernőt a kacér Leona anyjára kíváncsivá teszi, hogy hűtlen lesz menyasszonyához. Szelke bánatában Ernő pisztolyával a Dunába ugrik. Ekkor felébred lelkiismerete és ő is vele akar halni. Utána veti magát a habok közé, de kimentik.

Cselekménye regényes. Meséje tragikus, mint a költő élete; de szerkezetének helyessége, reflexióinak a mese pergő jelenetekben való harmonikus összeolvadása és a hangulat egysége egyik legjobb verses regényünkké avatják. Kár, hogy a regény menetében a vélekedések többször szaporítják a költő.

Ernő alapjában véve nem lelketlen

dandy, csak akaratlan bál. Ő minden bántja a lelkiismeret, hogy elhagyta menyasszonyát; el is határozza, hogy visszatér Leonával, de elhatározását nem képes végrehajtani, mert az érzéki nevelem, amelyhez Leona magához bilincseli, minden alkalommal a józan belátást. Leona a perdita-típus első képviselője költészetünkben. Ellenpontja Virgilius. Az ártatlan, tapasztalatlan leány, ki könnyelműen engedett Ernő csábításának, találkával csalja kéjszakai elszórakozásának. Virgilius vajzai közül kiemelendők a pesti korzó semmittevő fiatalságának találó jellemzései.

Az Alfréd regénye a legkiforrottabb

magyar elbeszélő költemény. A hősnő nemesdélyes, párizsi nevelőnőre azután Vajdával jön és párizsi életéből indul meg, hogy nevelőnőre már nincsen szüksége volt.

A félbemaradt költői fantáziának a terméke ez költemény, átszőve a legmegdöbbentőbb pesszimizmussal, kiábrándult cinizmussal és a lobogó párizsi életéből hiányzott nemesi nemesdélyi búsongással. Vajda olyan pillanatokban írhatta, amikor agyában már pisze az őrület kalapált.

Vajda minden elbeszélésében saját életének tragikumát keresték fel. Ez a nemesdélyes, elkésett, nemjós nevelőnő, amellyel Gina után ejtett, mely ezen

költői pályáját ihlette és egész életének szenvedélyemé vette. Az misztikus benne a vándorló prédikátor vitája, az dübörög benne a nyájszeretet közösségi érzete. Érezzük a mű el nem veszett paradicsomi minden boldogságát és a kárhozatra jutott ember gyötrelmi fájdalmát.

Panteisztikus világmagyarázatában nemcsak egységbe olvasztja a kicsiny fűszállal, a szürke pataktal és a csillagokkal. Nem bánná, ha a nevelem közében oldódna el vagy a kavicsot darabokra törő lehelete által válnék homokká, hogy isteni egységbe legyen a földdel, a mindenség szülő anyjával.

„A nevelemnek és a kavicsnak egész

önök lírai remának volt ő komor, társas-navú dalosa. Lírával a magyar humanizmusban agölkezett, de rávár nemmel párosult a nemzeteken egy közös verés eszmeiségét keresve. Átvergődte mint ember, mint magyar az élet minden komikus és tragikus felvonását; a társtalanság komor diesőségében magasabbnak érezte magát társtársainál" /Oláh Gábor:/. Felig még átnyúlik a népies irányba, de másfelől már Ady Endrének előfutárja.

Verses regényeink következő csoportja és az emberek boldogtalanságának egy-egy variációja. Ebben a csoportban a lőrök boldogtalanságát a társadalom, az emberek előítélete okozza. „A világ

forgó szerepében kihívjunk a közvélemény" (Puskin).

Ide tartozik Balogh Zoltán verses regénye: Alpári (1871)*. Az öreg konzervatív nemes Alpári Béla Alpárun pál papsellen lázadó merű fiával. A nemesjának, Sarmátyinak két gyermeke van: a pásztor Andor és a bájos Ilma. A két apa Béla és Ilmát eljegyzésnek vánja. Béla Pestre megy tanulni és ott egy bálban nevelnes lesz Bertába. Ő is vemé feleségül, de apja lebecsüli és ismerősei is elutasítólag bánnak vele, amikor megkéri, hogy nem vangjálvar illő mőr akar feleségül venni. Apja megkhal, de végrendele-

* Vsm. Vasi 1872 évf. 25-26 száma

lében meglátogatja, hogy Bélával csak akkor állja a harcot, ha Ilmát elveszi. Ilmának már kéznyik is a menyasszonyi koszorúhoz, de Bélában felébred az elhagyott Beata iránti szerelme. Pestre megy és Beatát megszöktetik. Elmennek Olaszországba, a Rajnához és végre Párisban megtelepednek. Mivel közelkező életmódot folytatnak, az apai örökség hamar elúszik. Beata elhagyja Bélát egy idő múlva, mert azt látja, hogy Béla elidegenül tőle, holott csak azért nem házasodik azzal az asszonnyal, mert pénz után futkos. Béla elhagyatottságában hazajön Pestre, ki akarja engesztelni Beatát, de már csak a temetésére érkezik haza.

Milcsr bűnatából felemelkedik, győzve alapjá-
ra és azután munkában tölti el életét.

Ez a verses regény is Puskin nemesi
pályáról magáról.

Alpári Béla, aimbár modern nemes-
mű megoldásban részesült, az előítéletektől
még nem tud megszabadulni. Lángoló
szerelemmel szereti Bertát, de nemesi
büszkesége és az atyai hitelem nem en-
gedi, hogy szegénylány nem méltó mű-
vegyen feleségül és még akkor is vakja
magát előítéleteinek, amikor megnyök-
szeti Bertát. A társadalom véleménye el-
hallgattatja benne a szív sugallatát.

Bérta, aki szerelmében olyan mag el-
határozásra jónyja el magát, hogy meg-

szőkék kedvesével, elhagyja Bélát, mert megcsalták hiszi magát, hogy attól még nem agyőződött meg. Ilma a legrokonszenvesebb alak. Egyetlenként fogja pezsgő Bélát, más készül is az esküvőre, mikor Béla lemondó levelét megkapja.

A hősök szürkék, de hűtlen öreg Hlpáni a konzervatív magyar arisztokráciának a fejlése.

A cselekmény mesterkéletlen indul és növekedve ellaposodik. Reflexiói nem illeszkednek a regény menetébe. Alakjainak belső világába nem tudunk bepillantani, mert csak külsőleg jellemzi őket. A ellentétező mozzanatoknál a külső elsiklik. Bőbeszédű, sok helyen prózai és valószínűtlen.

Byron hatása nemcsökönő. Az első könyv végig a Don Juan bélyegét viseli magán. A költő tépreng, hogy kis válaszon törjön. Ezután elmondja a hős családfáját és nem „in medias res" kezdi a mesét. Elragadtatással magasztalja Olaszt, Velencét, Rómát, Nápolyt. A Rajna mentén is megannyi gázmak, akol Childe Harold.

Béla jelleme olyan, mint Lenjegine! Alapjában vére nemes lelkű, de a társadalmi előítéletek megrontják. Neki is sok ostobája van, ő is párbajt vív. Ilma nevel egy fejet, mint Tatjána s mintán az elhagyja, mexikon nélkül meg fejlett. Az a motívum, hogy Béla alkoma párkeit

Pestre, amikor már Berta kaporstúban
felnőtt, volt Kisfaludy Sándor Család-
ok befejezésének.

E csoportban kell megemlékeznünk
Gyóni Mátyás második verses regényéről: Ka-
millóról (1894). Két ikertestvérnek, Cser-
bóty Arnoldnak és Kamillónak a küz-
delmét társalja. Arnold gyűlölete Kamillo
iránt már a bölcsőből fakad: Kamillo
egy órával fiatalabb testvérénél és már
élete örökös kronstalanságban telik el. Az
őri vagyont Arnold örökli, Kamillo pe-
dig szegény lesz. Arnold folyton üldözi
Kamillót és mikor az elkeseredésében
kicsapongó életre adja magát, Arnold
felmúlítja, hogy ne kerüljön több pénzhez a

Cserbáthy nővére. Súlyos betegségből gyógyít és egy jóval idősebb gyógyítója, kit Kamillo anyjá nevelt fel. A hű ápolás alatt jobban lesz és növelnie gyullad ápolójába, ki sajnálatra meghal.

E verses regénynek nem olyan jó a szerkezete, mint Fejes más regényének, de nagyon sok szépes költői részlet van benne. Mély átérzéssel festi különösen az anya fájdalmát, akit végre is sírba visz fiai folytonos viszálykodása, aztán az utolsó percben a rovar ébredésével kibontakozó nagyszerű, amikor a beteg Kamillo gyötrő álmából kiszabadítja.

Byron, közvetlenül pedig Hugo Dánló hatása érzik rajta. Reflexiói során elvész

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

bennünket a mult század nemzeti választási küzdelmeibe, mely a megmaradás a megújhodás. Kemény Zsigmond és Tóth Kálmán korának budapesti magyarosító, nemzetiesítő életére, az előkelő, előkelesen élhető élő nőkre s a jövő képzelhető életmódra. Tóth István nem magyar költő, de verses regény-irodalmunkban méltóan helyet foglal el.

Ha ember arra érez egy magasabb hatalom kezében, amelyik, ha úgy tetszik, lenyűgözi, ha úgy tetszik, felemeli a szabad embert. Könnyű-kedve nemi bennszülöttje az ember, mint az őszi szél a ballagó-kóról. Ez példájára egy ágas verses regény-irodalmunknak.

Murai János: Ballagó (1894)

Egy szív a bánatból a bánatba jutott, de

kimentik. Ez az ifjú Ballangó, aki a Csetna völgyében párbajban lett egy grófkisasszonyba: Gizike. A gróf csak úgy adja hozzá a lányát, ha hűtt, mert akarja magának, hogy a grófi rangú lányhoz méltó legyen. Elmegy harcolni próbálni, de nem tudnak neki semmit és rést nem tudnak magát a bunkóba. Mindig kimentik, a dunai kalózoktól körül és egy időig, de megunja a kalózéletet és megszökik körülük. Ilyen repülőn. Most már hozzáadná a gróf a lányát, de Ballangó nem akarja Gizi boldogtalanná tenni, aki polgári hűtlen pályára, mikor párbajban gyilkosan megsebesült és mert párbajjal szakított vele, pedig ő is még mindig szereti a grófkisasszonyt.

Egyre azután eltűnik, visszamegy az erő magányába. A grófkisasszony pedig boldogtalan lett annak miatt elvadozik.

A költő most részletesen festi az emberi élet végességét és a sors keserűségét kínzóan lassan oldja. Ballangó nyugalmában is boldogan élhette volna be az életét, de a sors nagyon gyáva állítja a grófkisasszonyt s ezzel azután egész élete a pusztulás felé rohanódik. Hiába lett ünnepelt nagyszerű, a vége a ballangókórós megint felkapta és vitte tovább, mégis vissza kellett neki menni az erő magányába. - A mű előadása, jellemzetessége valóban bámulatos és következetességek vannak benne. Különösen a gróf-

mak és leányának a jellemzése magyon egyoldalú. A két regénytorzó nemcsak emberes: Ballangó és Adél felé fordítja részvétünket a költő, a romantikizmus azon tétele nemcsak, hogy a megvetettek győzelmének a valószínűtlenségéről. - Reflexiói tiszai pőtől durvaságaitól, attól az emberi élet egyszerűségeitől.

Rónai Béla: Mara- ja (1896) a legkevésbbé sikerült verses regényünk. Nincs a történetnek és olyan, ami nem lehet alkalmas költői alakításra. A végén az utolsó szót így: „Nincsen fájdalom, mit meg ne győzzünk az idő.“

Jenő az májusban nőtelenül lett Marához. Hűségével meg akarja kárpótolni, de

kiderül, hogy Mara szerzetesruhájában Yenő apjának leánya és így nem nőhet el. Yenő azonban magát. Mara bánatában beteg lesz, de nemsokára meggyógyul, mert az idő minden megoldással.

Nemcsak a sors keze, hanem az emberek rosszakarata is többre tehető pedig emberek az életét és a boldogtalanság örvényébe ridítja.

Ez az alapgondja Tavaszy Antal: Az utolsó Lónyay (1900) és Benedek Marcell: Von Gnaden Gelbhaarchen (1904) című regényeknek.

Az utolsó Lónyay egy régi nemesi család utolsó sarjáról. Gyönyörű halála után édesanyjával együtt elmegyered-

nek. Dolgozni akar, állást keres, de minden lehetőségét és minden utat csalódik az emberekben. Végre is az élet anyja megtéveszti őket, hogy minden keserű megvalósuljon.

Magyon romantikus, magyon melancholikus történet. De az utolsó sorokig magyon akaratnélküli és életképtelen alak, aki az élet ölelőcsapásait nem tudja elviselni, hanem összeomlik alattuk, mint egy romantikus fiatal, naivságában csalódott leány.

Benedek Marcell verses regényében képzelgés és valóságos megyik össze. Byron Don Juan-ja feltámad és a pesti egyetemen vonatkozásba kerül

is akkorát be. Szintén különböző nevelési elvei kalandon megy keresztül, végül is párbajban halálos sebet kap, amibe csaknamar bele is hal.

Az egész regény Byronnak egyéni művészete. A szerelemnek egyes jelenései önmagukban függetlenül vannak megírásukkor zárkózva. Ebben is Byront akarja követni, de a Don Juant egységbe zárja az a tűzmelegségesen pirosarkóvá naturalista hang, ami az egész munkán átvonul. Ez ellenben a naiva magát a belső jelenségessé.

Kiadásai Géza: Klisz-a (1885) a francia naturalizmus hatása alatt készült. Benne a magyarországi anya jelenségeknek és azzal együtt minda-

arcokról boldogságát, akik Klárral ösmerkedésbe jöttek.

A tűrhetetlen pápaéjű Fehér Klára fényképe lelkesítő, pénz-sóvár keresők utján az egész világon keresve lett. Klárának már van vőlegénye, de anyja elhalasztja tőle, mert egy pesti cukrász nagy piacról ígérve az anyjának és leányának is, kávéfőzőnek fogadja fel a lányt. A cukrászboltban a lány szellemesülni látni magát és egy öreg doktorban megy feleségül, de miután megtudja, hogy a doktor csak fogadóstól pesti feleségül, mindjárt az esküvő után otthagyja és egy katonatiszthez, Zalán Ernőnek a maitresse-e lett. Egy ideig Vilá-

ban élnek, mint a barátérnek, akikkel Ervinnek párbajt kell vívnia, mert Klárt nőtta nélkül elmenni egy titkos randevúra, akkor Ervin megsértését, hogy mátresse-jét mérte pisztolyával elébe-lő bálba, Ervin a párbajban kapcsolatban két közvetkezésben megöl, Klára pedig egy műnész-truppal elszökik.

Ennek a perces regénynek az alakjai egyből-egyig, Ervin kivételével, előkelő származás ellenére is, a társadalom peremére kerül valamely módon. Rendkívül visszatartó Klára anyja, aki leányát felnőttnek akarja, hogy a műnél több pénze legyen összegyűjteni. A külső keresve-keresi az élet mennyét, hogy az

alapjában véve népballada Hiszek mennét gyűlöletesebbé tegye előttünk.

Bár a francia naturalizmus visszhangját e perces regény, mégis sok mozzanatot ver Prolcsiról.

Erdélyi Zoltán: Barsalitkom- a (1908) és Oláh Gábor: Korunk hőse (1909) pap- egy pusztai életének tragédiájában az egész magyarság tragédiáját festik.

Barsalitkom.* Végby apjától igen megpendült állapotban veszi él az őri birtokot. Mindent megtesz érvel, hogy gondatlanságát világrává tegye, de mindenbe belebukik. Megyei hivatalt is vállal, de azt is otthagyja. Miután keserves és meghal, Hunyadiba vándorol ki. Elemire pozzul megy dolga, de

* Akadémiai Értesítő" 1907. 376. 535-579. l.

minden arany-ásónak csap fel, meggazdagodik. Öreg dajkája, Erzsók asszony Kunerlakban meglátogatja és egy ő házasságkorát viselő kerti házat földdel együtt. A házasságban állása felidézi lelkében a régi kunsági emlékeket és annyira megrendíti, hogy tovább nem bír Kunerlakban maradni, kunnem kunsági.

A jelen munkának első fejezetének legelkomorabb eseménye, a magyarság Kunerlakba költözése talál feldolgozásra. Ezen az estén kétféle költő, részint kisebb, kis kunsági részét. A magyar ember annyira a kunsági talajhoz van kötve, hogy életének tragikus kimenetele nélkül nem tragyolható el kunnyéből. A

kiindulásnak két pólusa van: nagy ott kell elgondolnia a testet, a lelket megölő munkában, nagy a kenyérgyűrű üzemi harcaiban.

Mesélje versszakról versszakra fejlődik és a csellelvény fejlődésével együtt a hangulata is zúzódó és melankolikusabbá válik.

Vészhy pénzügyi kenyéréről, pedig magyar parasztkenyéréről, de látja, hogy az emberek kenyérjükkal tűzdelnek kegyetlenséget. De miként a kenyéri virág illatára a gyomor előkészítődik, ami egy emberi kenyéréhez közel, közvetlen belőle a nagy: kenyérfelé.

Ezt a nemesi mesét az életből hűen az ellenség képeket szerzik még nemesebbé,

a munkástanács, a hivatalokért pivot ostmány küzdelmek, a hivatalnokok pisnaélése és a finnei kiküzdött önrendelkező magyarság részvételével rajta. Legjobban szivet-facsaró Végly kicsinja kunyótól, mely odaállítható Childe Harold kicsinja mellé.

Az egész ellenélés ikertestvére Tóth Vándorjaink ki pinii novellájának.

A Kommunista kőrre a világháborut megelőző évek társadalmának képét rajzolja, központban a világnagyvárós morális törekvéseit mozgató folyamatokkal. A társadalom rajzát illetőleg mellőzi ellenkezőleg mélyen elkülöníthetjük A regény magyarok és az elsodort falu előfutárjának.

Sebestyén nevenéretlen kimenetelű párbaj miatt otthagyja a katonaságot és elhagyja Magyarországot is. Oroszországba megy és ott harcol a japánok ellen, majd összeesküvők közé keveredik. Egy sikertelen merénylet után Lengyelországba menekül, ahol találkozik egy piszkos pubertel, aki a világforgalmárság pszichét hirdeti. Vele együtt Berlinbe megy és ott Sebestyén nyomdában lesz. A nyomdászokkal közös sztrájkot jól ki. A sztrájk alkalmával Sebestyén börtönbe kerül és ott felébred benne a művészetek iránti vonzalom. Párizsba megy tovább. Ott robbán lesz és szerelmi viszonyt folytat Melittával. Születik közös egy

fia, de Melitta meghalása később Sebestyén pusztulásának eszköze: fia is Vitnyédi Magyarországba, de őszi vadászata alkalmával mély lelkiismeretfurdalás kerülte hatalmába. Tovább nem bírta itthon maradni és elment egy expedícióval az északi sarkra, ott aztán el is pusztult.

A regény írásában ott hibázik a szerencsétlen magyar írás. Oláh Gábor azok közé a költők közé tartozik, akiket előszőr kiáltják meg, hogy mélyen közénása van nemzetünknek az a vérkeresztség, amiről jólhiszemű, de nem eléggé előrelátó emberek idejében elő. Meglátta a magyar faj tragédiáját az új idők hajnalán. Politikusaink az ellenzékieskedés

és obstrukció tengerébe menjünk még akkor is, amikor már a szociális érzület égisze alatt nádorgóg Európára a vörös fenevadak szeretetes szimfóniája.

Oláh Gábor legigazibb hangja a verses regény. Ez írói magát legotthonosabban, ha legkitűnőbb alkotásai nem is a költői, hanem az epikai munkái. Ez adtak igazi remekeket, ahol költői intuicióval kell elmerülnie a másik személyek konceptiójában.

A verses regény szerkezetében rendkívül következetes. A tragikus még, ami mindegyik szereplőjének osztályrészül jut, ott lappang más az első lapokon. Sehonnan sincsen visszatérő fogas valami a bukás felé,

mint a hegy tetejéről alászakadó kar-
ma. Sorában van valami nyájszerűség,
mint akárcsak volt a kálvini előtt élt
gentry-osztályában. Ez a kialakulásra rendelt-
ség, ami Sebestyén fejé fölött hamarosan
kerekedni kezd, átragad mindenkire, aki
közelébe jut. Tatjánától Melinkán keresz-
tül kis fiúra is, kibe szakadok és elvi-
tázom életének egyetlen reményét vele.
Elveszíti fiát is. Kálvinizmusa tetőpontján,
mikor pénzestóvá pázsitok leimutatójára
őri birtokaira, még akar valami ma-
gyar lenni. A világpolgárságig szenvedő
kiirdető Sebestyén az emberélet nyitánat
végén polgárságát a magyar dicsőség olta-
rán akarja feláldozni, hogyha nem élt

magyar emberek példát példák, legutóbb utolsó tettének engedtségét ki a nyilas Hadur istenek.

A kiengesztelés azután megis hozza, de nem a magyarságnak nevezett áldozó-pénzzel, hanem elveszett példával.

A többi alakok rajta is sikerült. Tatjána (a puskin már még mindig kis-pest) az orosz forradalmárnő tipikus alakja, aki piskóta pajés kezével oltja ki életét, hogynem az orosz cári zsar-nokság kezet kövé keményíjen. - Szolcsányi János a nevezetében lenyel nemzet-nelős fia, akinek élete örökös kínzatá-sokban zelik el. - Melitta a munkmatter-i élet gestes ajkú peredtője, aki most az

pasnar rigazán parel, de bele is jousetul.

A képei polarthikusan dombornak ki alcás az orosz-japán hareri jelenetek, az anarchisták mercinyletéi Péterváron, a nyomdász-sztrájkok Berlinben, alcár a párisi műnépcsillárok mérsik.

Ha egén perses regény valami póderes polconságot mutat Az emberi tragédiájának pajzstomi mínének.

Van két perses regényünk, amelyik boldog pacalommel, kínaszággal végződik: Gr. Zichy Géza: A boldogság útja (1875) és Bárd Miklós: Nemesség (1920).

„A boldogság útja" mar irodalomtörténeti pólcken kinit semmi jelentőseje mucs. A cselekménye pélelensiger kicsolata. A me-

repülő személyek testét nem a lelkiismeret
folyó indítéktól vezetik, csak az író megér-
nyes lelemény alakítja.

Barótky Elemér egy Polizárné-féle
prédikációs jelenet után elhagyja Margitot
és búcsút mond Pestnek. Erdőben, kürejá-
kori pórnyomok között bolyong és ott a-
kad rá egy nádéri nemes birtokra beté-
nyá, hol között Ilka nőgyön hű mene-
lemre ajulad az idegen iránt. Lovag-
regényekbe illő rablókaland után pá-
ratlános pjegyzési és birtokossági jelenet
következik. Ilkát magamis Elemér rablók
kezei között menti meg a jutalom:
Ilka kezé. Megérkezik két barátja Ele-
mérnek (: az regék legjobbjai :), akik aztán

feleségül veszik Ilka két nővérét.

Elemér rabbi könyvmoly, akit végzetes családjába sodor Margit elbűvölése. Margitot ő pompás versekkel veszi és meg kell győződnie, hogy Margit nem más, mint kéjvágyó perdita. ezért meg bujdosni.

A regény negyedik részei történelmileg hűek. Történelmi találkozik Elemér Ilkácskával, történelmi kiállja meg a rabbik kenélgetését, hogy Ilkát el akarják rabolni, történelmi párbajt vív Elemér két barátja.

Reflexiói érdektelenek, mint mesélője. A világ függetlenül morális tendenciáitól pedig csak sikkadt pallang, mint az

„publeri arccal jegyzett könyvek."

A Nevelés" verses regényeinek fejlődésében az utolsó fokhoz áll közel, amikor már a líra lesz az uralkodó a verses regényben.

Tamássy pó Flóra pes dunai jámborpéty allakulásával megpróbálja megmenteni pegmát. Flóra fiatal asszony, aki árva létére magyon korán férjhezmegy Kémáródy bárónhoz, de lelkében mindig rögzödve várja férjepromóciójának pljövetelét. A dunai jámborpéty pkán elválik fijétől, plvonik az pagi kavarodok közé, hol műnőkben költve magjait, várja bárónak. Bárónak katonaviselt volt, most lemondott a tiszti rangjáról pó a Sajó könyékén fára-

* Papp Ferenc: Egy új verses regény. Bp. Genius 1920. 92-96 l.

dozott, hogy kettőjük számára megélhetést szerezzen. A napszámosok sűrűn jöttek Zsófi vetett Hermann, aki Flórát barátnőjébe akarta keríteni. Hermann a Flóra jónyelvűségét kihasználva polgár falusa kifüggesztette. Flórának pedig levelet írt, hogy kedvese hűtlen lett hozzá. Sándor Hermannak pár-bajban megölte, aztán felkeresse Flórát, aki már bánatában majdnem elhervadt. Szerelmünye nem halad nyílegyenesen a cél felé. A hullámosan sok kisebb-nagyobb akadályra van szükségünk. A befejezés pedig elenkezik a szerelmünk megindulásával és napjaink való fejlődésével. A befejezésig minden a Hagilaus kimenetel felé mutat és -példaértékünk napjaink- hozzátartozó lesz valami

Ha Tóth már nem találkozhatott volna élet-
ben Sándor.

„Bárd Miklóst azok a gondolatok, pá-
rhuzamok és háromszögek párhuzamai, amelyek
hőseinek lelkét egy-egy nevezetes pillana-
tában átölelik" (: Papp F. :).

A alakok jellemzése kitűnő. F. Tóth
szavakon mélyül meg jóval kevesebbet,
de lelkében mindig ott él az emlé-
nyi párhuzamok a képek s mindez ezt meg-
találja, makói éjjelen. Minden sorok, a-
melyeket búsongott ő, egy-egy kis elégia,
amelyekben a természeti képek és a belső
állapot szoros összhangja melancholiában
olvadnak össze. Szenvedése sajátos egy
kialakuló művészi magatartásnak.

Sándor, az ismerős fényképész, mesterségéről lemond. Szerelmi vallomása „gyönyörű óda". Mind a ketten légies alakok. Hermann a költő alakításában leányos szelídségű, Zsófiként pedig nehézkes torzképpé válik. A költő érzelmi megpróbáltatásai megjelennek az esztendők menetében. Különösen érős az a hely, ahol a világháborúban elesett fiúról siratja. Papp Ferenc három a verses regény emlékezetes Bárd Miklós kapábbi költeményeire és Herczeg Ferenc: „A dolovai nábob leányá"-ra.

Ezek közé a verses regények közé, amelyek tárgyukat a való életből veszik, legutóbbi esztendőkben az a két verses regény

tartozik, amelyekben már alig van szecesszió. A szóképek gyökerei teljesen megalkotója az írónak. A hangulatok és az érzések zaklatott kavargása már nem ölt meg közös formában az epikai cselekvőségek. Ez a két nevezetes regény Tompa László: Bódi-ja (1901) és Ady Endre: Margitta élni akar (1921).

Bódi. Énekes paraszt-legény lesz a kétkedő Bódi-ból: Bódi-ból. Bódi megnősül, Énekes pedig bánatában nem tud tovább itthon maradni. El-megy Párisba, aztán Magyarországra jegyeire s ott nyomja véget.

Ez a lírai regény apró mozaikok-ból összetett finom képe. Tele van lírai da-rabbal. Van benne dal, óda, metrika. Testvé-

pozes, hogy portréverse más mozaik volta miatt nem lehet pozéges. A költő nem is olyan darabot akar nyújtani, amelyik műfajilag osztályozható. Csak egyéni benyomásait önti dacosan érzelmeit s a művészvilág ajtaját adja kifakadásaiz. Van benne dal, óda, satira, elégia. (Ismeretlen)

Hatása lelkesítő és komoru. A kis zug-kocsmában összegyülekező művész-társaság pia-vigadása s az a bohém élet, ami a művészelemet osztályrészül jut, népes dombornokat ki.

Lisai helyei közül különösen népes Éva-ján piktor naplójának pozes részletei.

Margita élni akar.* Ady Endre anyja

* Beveresés. Irta: Földessy Gyula.

csak lírikus költő, mint Zalán vesztő műve a magyar irodalomban, az egy Balassi Bálintot kívánt. (Erős?)

E regény a költő nagyszerű önmegvalósításának. Szerelme Hungáriához és Margitához, kiket mindig keresett, de sohasem talált meg: a hazát és a nőt. E kettőhöz való viszonya e regény folyamán nagyszerű összefonódásban hol egyre olvad egymással, hol meg elválik. A költőnek e két különböző világ-vetületéből építkezik ki az alapgyönge: minden nagyszerű. Ez az alapgyönge annyira nagyszerű és annyira gyönyörűséges, hogy gyakran fantasztikussá lesz. „Úgy gondolom, hogy minden

Szerelem / Politika, halál, pénz, kocka, üzlet /
Mind a prókoktól vagy csókoktól üzner /
Mit akkor Bécs mely pásztogott mindenkor /
Talán nem volt más, mint osalásba ótott /
Gardínlan, bűnös, tévedt, nonyjas csókos."

Az általános nagy szerelem-pimpónia-ba belevegyült a korabeli körélet: művészet és politika keserű patikája.

Regényes Tárgyú verses regényeink.

Bulla János: Gündérök-e (1876) és Harsányi Kálmán: Gólyalevél-je (1903) nemcsak tárgyválasztásukra nézve, hanem alapgondolatukat tekintve is rokon jellegűek. Mind a kettő valóságot és mesét olvaszt össze és mindkettő a földi pulyka tragikumát példázza. A pulyka egyiket sem gyönyörködteti a boldogságot csak azért, hogy azután egész földi pályafutását az elveszett boldogság keresése töltse be.

A Gündérök. A dolyán Kövérné padjánál körben egy tó partján születés után megjelenő Gyöngyvér, a Gündérleányok. Szerelmi gyötrődésük közben Gyöngyvér elveszti Gün-

* Gulai Pál: Írásaitok 1911. 182-185 l.

dérövét, amiben tündérsége kötve van. Hiába vívják Tündérországban, hol kiválóbbnál kiválóbbak választani, már nem térhet vissza, Hadorján várába siet és feleségül akarja venni. De magyarátyja Gömöry úr határozottsággal védelmébe a kis papot és magyar-halálra ítéli. Hajnalka, Gömöry tündérleánya megmenti, de az Hadorjánokon bosszút is akar állani, ezért sajnt szívja a tatár lelkét. A tatár lelkén ostromot indít vára ellen. Lövést megír vele, de a lelkén halálos csapását Gömöry fogja fel, kit a lelkén párnával elvakoltak. Gömöry meghal. Hadorján elkeseredi és szívjával megöli magát.

A költő a regényben összeolvasztja képzeletet és valóságot. Ez még nem volna baj, ha a fellelkesült párbeszédek mindvégig meg tudná tartani és ha alaphangulata végig haladna. De a cselekmény kardinális pontjain képtelen kalandokba bocsátkozik és az olvasó elveszti párbeszédét. A képzelet és a valóság közt csak külső kapcsolat van. A cél alaphangulata az, hogy a földi ember mindig elérhetetlen boldogság után vágyik s a boldogság után való mohó törtetése pusztulást hoz magára is és arra is, akit boldogítani akar. A földre jutott tündér és elveszti a bűnös példáján isteni prédestiné és az-

ló emberekre kell elgondolnia.

Alakjai mégsem kódbetűkké, és prototípusai érdekelnek. Bulla főhőse a perselésben van s e költemény részlete Tündérország lírai előtt duzzadó leírásában.

A Wolgalevél* Oberon király és neje hét hónapi házasságára utaló célzásokat: Ondinust, mint a csalogányszívet és hűségét nem nyugvók jól. A gavallérok diák vízi házasságának helyére: a Nárpátokba. Utközben találkoznak Lánló lovaggal, aki a mennyországba készül s Ondinus és Lánló megszeretik egymást, de nem lehetnek egymásé: dal-

* Bp. Szemle 1903, 470-472 l.

ló Ondinnut egy pillaa szegényől magá-
val rántja a mélységbe. Lánlú összeroz-
dik, Ondinnur valamerddig még tűrőli
kedvesét, de az ő lelke is nemsokára
felnáll Lánlyé mellé.

A Budapesti Hemle ciklusúja ma-
gyar szigorúan bírálja e verses regényt.
Nem talál benne semmit sem felfo-
gásában sem kidolgozásában, ami
elismerésér megérdemelné. Pedig ez a
mese sem, mint az előbbi, nem csu-
pán a mese kedvéért jódott. A költő
itt is az örökké boldogságot kereső
ember tragédiáját rajzolja. Lánlónak
örökre letörölhetetlenül homulokára
ég Ondinnur bűnye, amit első talál-

közösen alkalmával kacsintott rá és estéfelé mindig nyugtalan. Mindig keresi Ordinnust, a boldogságot, de soha sem éri el, mert nem lehetnek együttesei. Mindkettőjük élete estéfelé örökös Ordinárkeresés- ben telik el. Mindig kávonár együttest, amikor találkoznak, mert magyon szeretik egymást és az ember mindig annak vagy azoknak akar legjobban szeretni.

Ha a költő a két szerelmes küzdelmét rövidebbre fogja volna, akkor a szerkezet is kerekebb volna még szimbolikus értelméhez, de így az az érzése támad, hogy a vége befejezetlen.

perselése könnyen fobjó. Hogy néhol prózainak látszik, az a byroni verses regény stílusra adódnya.

Szimbolikus párhuzamot mérne a Tündér-ök-vel regény Vörösmarty Csongor és Tündéjével mutat rokonságot.

Kisebb fordítások.

Meg kell majd említenem néhány verses regény-fordításról.

Reviczky Gyula több verses regény megjelenését tervezte, de ezekből csak fordítások jutottak ránk. - A pesten írodalmi körben Lajos-sal ellentétben, véleményünk szerint, nem verses regény, hanem csak kisebb költői elbeszélés lett volna. Az Egy költői regényből, amelynek csak a praeludiumra és a September, amelyeknek minden csak a bevezető része készült el, Puskin-féle „pályaképé"-ként indultak. Hogy folyamatos és kerek volna,

bizonyítja Reviczky egyéniségé, mely annyira
rokon volt a pesszimista orosz lélekkel
és Schopenhauer pesszimizmus filozó-
fiájával.

Rudnyánszky Gyula is akart írni
verses regényt, de csak az előhangot
költötte köré Boldogtalan címen.
Ez boldogtalan naivan törtetés akar-
ta megírni a költő, hátterében a pusz-
tai tájjal és emlékekkel és személyek-

Befejezés.

Eljutottunk verses regény-irodalmunk tárgyalásának a befejezéséhez.* Ha most visszanézünk és egy pillantással áttekintjük verses regény irodalmunkat, meg kell állapítanunk, hogy a magyar költészet e téren nem volt mostohasorsú. Az általánosan ismert költők

* Tárgyalnom kellett volna még néhány verses regényt. Ezek: Balogh István: Bangó Bálint; Csengey Gusztáv: Bokréta világ; Harsányi Zsolt: Rechnitzer halála; Werner Gyula: Az ő regénye; Ragőczy-Lenz Győző: Örvényes patak; Hlatky Endre: Elsüllyedt patak; Victorin Károly: Szeiki Pál; a Nemzeti Múzeum kéziratárából két új regény körül csak tájékozódást kaptam meg, így a többiekhez semmiképpen sem jutottam hozzá.

alkotásain kívül a többi csaknem mind másodlagos termék, amiről most már egy félmúlt távlatában az irodalomtörténészen és a kutatókon kívül senki sem vesz tudomást. Be hiú-nagyotvágyó epigonjellegűek is a verses regények, korszakváltozatok azon kor képzőinek a szemléletében. Ha írók nem voltak is magukban nélkülözhetetlenségtől, de még írtak ők, hogy általuk azokká lehessenek a valóságnak a igazság keresése már fél-igazság, még a tűrelmes is már féltiszta.

A harmadik pillanat azonban a pillanat, ahol már mosolygva olvassa

prekor a regényekre, melyeknek minden lapja tele van sentimentalizmussal. Pedig a multat nem szabad lemosolygni a hagyó komoly sem, Janus-arccal kell bírni, hogy a jövendő céljaival egyik a mult eredményeit is lássa, hogy az apák és a fiúk közön ne keletkezhessék áthidalhatatlan szakadék.

A dolgozat írója - 141 irónegyedrét lapon - egész tanulmányával felel a kérdésre, a melyet kedvenc tárgyával igyekezett felfejteni; amit nyújt azonban, mai alakjában sokféle korrectura szorul. Így pl. amit a vers egy műfaji lényegéről, pl. a magyar irodalmi és valóban képviselőiről, Byron és Puskin több határozottságot: átlag mind helyes, de eredményeit mélyebb és rövidebb átvitelekkel egy kis fej-

-/.

zobon is elmondhatta volna. Ha a dolgozat egyharmadát szentelte neki. A magyar romantikusnak is más arcúlból igazán más képet mutat, mint a milyenek öntetni (L. pl. Sándor Imre Bánóczi Károly-monográfiáját). Az egyes művek esztétikai méltatása valóban felszínes és skatulyás; lapokon keresztül érezzük, hogy nem magát írták, hanem forrásait idézik. Amellett, amit jól szóban magam is beszéltem, egy pár megjegyzést, mert nem akartam megsértegetni", - ezt az írásban idéz. Sértő a két elég fölösleges, nem minden példázatos. (Belekötött a párbeszédbe, kitörölhetők egy mű fajta, a hasonlatosan mesterkélt, az örökös halasztásban stb.)

A példák magyarázatáért, részben eredményeiért, amikkel a Kemény-t mégis valló történeti perspektívába tudta emelni; dolgozatát igen jó eredménnyel elfogadom.

Budapest, 1951. április 28.

Dr. Szauder József

ELTE 5791/1951 67 SZ

A165